

й уживання відповідних термінів як синонімів [6, с. 14–15; 7; 8, с. 15–19; 9]. Іноді цивільне право розглядають і як галузь приватного права, і як поняття, тотожне приватному праву (в об'єктивному сенсі) [10, с. 21–37].

Тому маємо ще раз наголосити, що приватне право, так само як і право публічне, є наднаціональною системою права – елементом людської цивілізації. Поділ права на приватне й публічне є науковою абстракцією, яка дає змогу в найбільш загальних рисах характеризувати два головні напрями правового регулювання суспільних відносин. Тому некоректним видається вести мову про «приватне право України, натомість має йтися про «традицію приватного права в Україні» тощо.

На рівні національного права це відображено в розрізненні галузей національного права, котрі виступають як прояв засад приватного або публічного права під час регулювання відповідних груп відносин. Цивільне право з такої позиції є проявом приватного права на рівні національних правових систем, виступаючи тут як галузь національного права (цивільне право в об'єктивному сенсі). Його можна визначити як сукупність концепції, ідей і правових норм, що визначають правовий статус приватної особи, підстави придбання та порядок реалізації такою особою цивільних прав та обов'язків, а також засади захисту її прав та інтересів.

Для української цивілістичної традиції як традиції цивілізаційного фронтиру [11, с. 33–50] властивим є не лише тяжіння до включення в цивільне право (законодавство) елементів як приватного, так і публічного права, а й широке використання публічного методу під час регулювання цивільних і суміжних із ними відносин. Отже, оскільки в цивільному праві проявляються засади як приватного, так і публічного регулювання, виникає питання про розмежування його та інших галузей національного права, що регулюють схожі відносини.

Сучасна концепція вітчизняного законодавства чіткої відповіді на це питання не дає. Стаття 1 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України передбачає, що ним регулюються «особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на правовій рівності, вільному волевиявленні, і майновій автономії його учасників ...». Однак такі відносини можуть виникати як між фізичними, так і між юридичними особами не в «чистому цивілістичному виді», зокрема під час здійснення ними підприємницької діяльності.

І регулюватися вони можуть нормами як Цивільного кодексу, так і спеціального законодавства, галузеву належність якого ще треба з'ясувати.

Непевність цивілістичної концепції в цьому питанні підсилюється також відсутністю чіткого розмежування цивільного права як такого й суміжних галузей права, що регулюють «економічні відносини», котрі у вітчизняній правовій доктрині фактично поділяються на два види/типи: підприємницькі (передбачені ЦК України) та господарські (регламентуються Господарським кодексом України).

При цьому відносини, що складаються в галузі підприємницької діяльності, регулюються на засадах як приватного, так і публічного права. Скажімо, під час установлення характеру взаємин підприємців з державою, оподаткування підприємців, визначення наслідків несумлінної конкуренції тощо застосовуються публічно-правові засади. Тут враховується передусім сукупний колективний інтерес, застосовується імперативний метод правового регулювання, діють принципи публічного права. Разом із тим для регулювання відносин, що виникають із договорів між приватними особами навіть у процесі здійснення ними господарської, підприємницької діяльності, використовуються зазвичай норми цивільно-правового характеру.

Як зазначає В. Батлер, на відміну від усіх інших колишніх радянських республік, пострадянська Україна унікальна з огляду на одночасне існування «цивільного права» й «економічного (тобто господарського) права», оскільки прийнято як ЦК, так і Господарський (який він іменує «Економічним») кодекс [12, с. 164].

Однак варто зауважити, що «господарсько-правові» рефлексії є не «унікальною» властивістю котроїсь із колишніх радянських республік, скажімо України. Швидше їх можна вважати типовою рисою радянського права загалом, що з перемінним успіхом формувалася в СРСР протягом майже всього часу існування радянського концепту права.

Згадаємо, що поступальний розвиток правових ідей в Україні перерваний Жовтневим переворотом 1917 року та наступними змінами в політичному житті країн, які перебували у сфері впливу РРФСР, а з часом утворили СРСР. Для цивільного права це означало відхід від західної традиції цивільного права, відмову від можливості оцінювання його як права приватного, посилення публічних («адміністративних») засад у регулюванні цивільних відносин, що відображено

штибу (цікаво, зокрема, пригадати, хто був Президентом України, а також перелік Прем'єр-міністрів України в роки, критичні для проходження та прийняття проекту ЦК) утворилася своєрідна критична маса, необхідна й достатня для появи Господарського кодексу. В інших країнах, що утворилися на пострадянському просторі, такого збігу не трапилось. Утім питання про доцільність прийняття Господарського кодексу час від часу постає в тій чи іншій з пострадянських країн (хіба що, крім країн Балтії), і можливість його позитивного вирішення виключати повністю не варто. У кожному разі стосовно України існування ЦК та Господарського кодексу, як слушно зазначає В. Балтер, «перешкоджає більш амбіційній характеристиці Цивільного кодексу і, по суті, ставить під сумнів те, що цивільне право є двигуном ринково орієнтованої економічної реформи в Україні» [12, с. 164].

Іншим дразливим питанням, щодо якого у вітчизняному правознавстві, можна сказати, з давніх-давен точаться дискусії [26, с. 5–22; 27, с. 3–16; 28, с. 20–22], є визначення співвідношення цивільного й сімейного права. Відлуння цих дискусій зі сфери теоретичної логічно відчувається в галузі практичної законотворчості, що, зокрема, відображено в складному перебігу процесу прийняття ЦК та Сімейного кодексу (далі – СК) України

Одним із основних чинників цієї дискусії є подібність предмета правового регулювання, яким є немайнові та майнові відносини між юридично рівними суб'єктами. При цьому між цивільними та сімейними відносинами відсутні принципово сутнісні відмінності. Досить складно виокремити самостійний сімейно-правовий метод правового регулювання. Унаслідок цього нерідко розмежування сфери дії цивільного й сімейного законодавства проводиться «вольовим шляхом», що створює певні незручності під час обґрунтування зазначеного розмежування.

Основним спеціальним джерелом сімейного законодавства України є СК, котрий поряд із ЦК належить до найважливіших законодавчих актів, що визначають і забезпечують статус приватних осіб.

Оскільки СК України є основним спеціальним джерелом сімейного законодавства України, то звідси випливає той практично важливий висновок, що, коли йдеться про відносини, пов'язані зі шлюбом; стосунки між подружжям, батьками і дітьми, членами сім'ї та родичами (коло яких визначає СК), керуватися передусім доцільно

нормами СК України, якщо інше прямо не застережене в законі. Разом із тим оскільки сімейні відносини за своєю сутністю є цивільно-правовими, то зазначене не виключає, а, навпаки, припускає застосування до їх регулювання також і норм ЦК України.

Такий висновок не лише ґрунтується на теоретичних конструкціях, а й має під собою легальну основу. Зокрема, ст. 8 СК України встановлює, що майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами, не врегульовані СК України, регулюються відповідними нормами ЦК України, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Отже, зазначена норма СК України визначає засади субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до регулювання сімейних відносин.

На перший погляд може здатися, що зі змісту названої норми нібито випливає, що умовами застосування норм ЦК України до регулювання сімейних відносин є: 1) майновий характер сімейних відносин; 2) неврегульованість їх СК України; 3) відповідність такого регулювання сутності цих відносин.

Однак такий висновок суперечить засадам субсидіарного застосування ЦК, установленим ст. 9 ЦК України, котра передбачає, що положення останнього застосовуються до сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства.

З урахуванням існування зазначеної колізії правових норм під час вирішення питання про застосування норм ЦК України до сімейних відносин варто виходити з того, що ЦК України за своєю концепцією та змістом є кодексом приватного права, якому відводиться провідна роль у системі законодавства, що регулює відносини за участю приватної особи. Отже, положення ЦК України мають застосовуватися не лише до «суто цивільних» відносин (у вузькому розумінні цього поняття), а й до будь-яких взаємин (як майнових, так і немайнових) суб'єктів приватного права, що не врегульовані спеціальним законодавством. Інше рішення неминуче погіршує становище осіб, які перебувають у сімейних відносинах, порівняно з тими, що не є учасниками таких відносин.

До цього варто додати, що, як випливає із сутності додаткового застосування норм однієї галузі законодавства до відносин іншої галузі, має йтися про субсидіарне застосування не лише ЦК України, а й інших актів цивільного законодавства. Разом із тим для субсидіарного застосування

дувалося вище. Особливістю цивільного права України на сучасному етапі є спроба вдосконалення його концепції, практичним результатом чого могла б стати за сприятливих умов «рекодифікація» законодавства. Очевидно, у процесі зазначеного реформування має бути уточнене й місце сімейного права в системі вітчизняного права, як, скажімо, підгалузі чи окремого розділу цивільного права.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Як зазначалося, «фронтирний» (а отже, певною мірою й суперечливий) характер концептів приватного та цивільного права відобразився не лише на загальній концепції ЦК України та його співвідношенні з іншими українськими кодексами в цій сфері, а й на регулюванні низки принципово важливих питань. Не маючи можливості зупинитися на всіх вартих уваги колізіях, ми торкнулися лише тих із них, що видаються нам найбільш показовими, таких як відображення фронтирного (або ж «порубіжного») характеру українського концепту цивільного права. Результати дослідження дають змогу сподіватися, що проблеми вдосконалення цивільного права України значною мірою можуть бути вирішені шляхом рекодифікації, проведеної відповідно до мети інтеграції України в європейський економічний, соціальний і правовий простір.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Інтеграційний процес: засади правового регулювання. URL: <http://vuzlib.com/content/view/1372/92/>.
2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18 березня 2004 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 29. Ст. 367.
3. Гришак С.В. Теоретичні основи адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Форум права*. 2012. № 4. С. 273–275.
4. Петров П.Д. Інституційний механізм адаптації законодавства України до законодавства ЄС. URL: <http://old.minjust.gov.ua/4748>.
5. Хоменко О.О. Діалог сучасних правових систем. Адаптація правової системи України до Європейського права. URL: http://eurolaw.org.ua/docs/2011_3/txts/13-Homenko.pdf.
6. Кодифікація приватного (цивільного) права України / за ред. А. Довгерта. Київ : Український центр правничих студій, 2000. С. 14–15.
7. Сивий Р.Б. Приватне (цивільне) право в системі права України : монографія. Київ : КВІЦ, 2006. 214 с.
8. Довгерт А. Методологічне значення ідеї наднаціонального цивільного права. *Право України*. 2009. № 8. С. 15–19.
9. Майданик Р.А. Розвиток приватного права України : монографія. Київ, 2016. 226 с.
10. Борисова В.І. Цивільне право як галузь приватного права. *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярослави Миколаївни Шевченко)* / за заг. ред. Р.О. Стефанчука. Київ, 2017. С. 21–37.
11. Про походження та динаміку цього концепту. *Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір* / наук. ред. Леонід Зашкільняк. Київ, 2015. С. 33–50.
12. Батлер У.Е. Українське цивільне право: враження зарубіжного юриста. *Батлер У.Е. Мудрість порівняльного правознавства: збірник статей / упорядник і науковий редактор О.В. Кресін*. Київ : Логос, 2019. 572 с.
13. Иоффе О.С. Развитие цивилистической мысли в СССР. *Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории хозяйственного права*. Москва, 2000. Ч. 1. С. 217.
14. Матвеев Г.К. О концепции хозяйственного права. *Правоведение*. 1961. № 1. С. 70.
15. Тадевосян В.С. Сущность советского хозяйственного права и предстоящая кодификация гражданского законодательства СССР. *Советское государство и право*. 1959. № 6. С. 50.
16. О предмете советского гражданского права (к итогам дискуссии). *Советское государство и право*. 1955. № 5. С. 57 і наст.
17. Горбачев М.С. Перестройка и новое мышление для нашей страны и для всего мира. Москва, 1988. С. 13–20.
18. Прозоров В.Ф. Правовые предпосылки экономической независимости индивида. *Советское государство и право*. 1990. № 6. С. 8–15.
19. Лаптев В.В. Регулируемый рынок и хозяйственное законодательство. *Правоведение*. 1990. № 5. С. 58–61.
20. Мамутов В.К. Регулируемая экономика и хозяйственное право. *Правоведение*. 1990. № 6. С. 17.
21. Гайворонский В.Н. Правовые средства перестройки хозяйственного механизма : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Харьков, 1990. С. 22.
22. Матвеев Г.К. Экономическая реформа и кодификация гражданского законодательства: К истории многолетней дискуссии. *Государство и право*. 1992. № 5. С. 50–55.
23. Матвеев Г. Про майбутній Цивільний кодекс України. *Право України*. 1992. № 10. С. 45.
24. Знаменський Г. Про концепцію господарського (торговельного) кодексу України. *Право України*. 1992. № 10. С. 46.
25. Доповідь Я. Шевченко «Проблеми підвищення ефективності цивільного законодавства у сфері цивільно-правових відносин», доповідь Н. Кузнецової «Шляхи розвитку законодавства про підприємницьку діяльність в Україні» на наук.-практ. конф., присвяченій Концепції розвитку законодавства України. *Право України*. 1996. № 7. С. 11–12.
26. Сімейне право України : підручник / за ред. Ю.С. Червоного. Київ, 2004. С. 5–22.
27. Сімейне право України : підручник / Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової та І.В. Жилінкової. Київ, 2004. С. 3–16.
28. Ромовська З.В. Українське сімейне право : підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2009. С. 20–22.

Харитонов Євген Олегович, Харитонова Олена Іванівна

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглядаються два блоки проблем. Перший блок – це, власне, розуміння цивільного права та його співвідношення з правом приватним, визначення поняття і змісту категорії «цивільне право (законодавство) України» як предмета адаптації до умов внутрішнього ринку ЄС. До другого входять проблеми визначення співвідношення цивільного й сімейного права.

Зазначено, що існує загальна проблема вибору між приватноправовим (гуманітарним) підходом і підходом публічно-правовим (державно-регулятивним). Зазначені обставини мають бути враховані під час визначення алгоритму адаптації України до правової системи ЄС. При цьому мають бути вирішені також проблеми світоглядної, ментальної тощо сумісності, без чого не може бути досягнуто бажаного результату. Оскільки Україна належить до «цивілізацій фронтиру», неоднозначним є ставлення до дихотомії «приватне право» – «публічне право», не надто чітке визначення співвідношення концептів «приватне право – цивільне право», існує перманентна дискусія цивілістів із прибічниками концепції «господарського права» тощо.

Ключові слова: цивільне право, приватне право, євроінтеграція, концепт, фронтір, адаптація, сімейне право, господарське право.

Харитонов Евгений Олегович, Харитонова Елена Ивановна

ОСОБЕННОСТИ ПОНИМАНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ПРАВА В УКРАИНЕ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

В статье рассматриваются два блока проблем. Первый блок – это понимание гражданского права и его соотношение с частным правом, определение понятия и содержания категории «гражданское право (законодательство) Украины» как предмета адаптации к условиям внутреннего рынка ЕС. Во второй входят проблемы определения соотношения гражданского и семейного права.

Отмечено, что существует общая проблема выбора между частноправовым (гуманитарным) подходом и публично-правовым (государственно-регулятивным) подходом. Указанные обстоятельства должны быть учтены при определении алгоритма адаптации Украины к правовой системе ЕС. При этом должны быть решены также проблемы мировоззренческой, ментальной и т.д. совместимости. Без этого не может быть достигнут желаемый результат. Поскольку Украина относится к «цивилизациям фронтира», неоднозначным является отношение к дихотомии «частное право» – «публичное право», не слишком четкое определение соотношения концептов «частное право – гражданское право», существует перманентная дискуссия цивилистов со сторонниками концепции «хозяйственного права» и др.

Ключевые слова: гражданское право, частное право, евроинтеграция, концепт, фронтір, адаптация, семейное право, хозяйственное право.

Kharytonov Yevhen, Kharytonova Olena

SPECIFIC IN UNDERSTANDING OF CIVIL LAW IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES

The article deals with two blocks of problems. The first block is the understanding of civil law and its relation to private law, the definition of the concept and content of the category “civil law (legislation) of Ukraine” as a subject of adaptation to the conditions of the EU internal market. The second is the problem of determining the relationship between civil and family law.

It is noted that there is a general problem of choice between the private-law (humanitarian) approach and the public-law (state-regulatory) approach. These circumstances should be taken into account in determining the algorithm of Ukraine's adaptation to the EU legal system. At the same time, problems of worldview, mental, etc. should also be solved. Without this, the desired result cannot be achieved. As Ukraine belongs to the “frontier civilizations”, the attitude towards the dichotomy “private law” – “public law” is ambiguous. There is no clear definition of the relation of concepts “private law – civil law”. There is a permanent discussion of civilians with supporters of the concept of “economic law” so on.

It is noted that the “frontier” (and thus, to some extent, contradictory) nature of the concepts of private and civil law reflected not only on the general concept of the Civil Code of Ukraine and its relation with other Ukrainian codes, but also on the regulation of a number of fundamentally important issues. Not being able to dwell on all the conflicts, the article considers only those that seem most indicative, as a reflection of the frontier nature of the Ukrainian concept of civil law. The results of the study allow us to hope that the problems of improving the civil law of Ukraine can largely be solved by recodification carried out in order to integrate Ukraine into the European economic, social and legal space.

Key words: civil law, private law, eurointegration, concept, frontier, adaptation, family law, business law.